

PROTOCOL - Visit of the chief

Investigator: Willie. D

Informant: Siuta DelaibatikiMua i cake n Vutia Rewa.

ULUTAGA: NA NONA VEISIKO YANI NA TURAGA KINA LOMA NI KORO.

- Na neirau talanoa ena rogo toka mai muri me baleta na tevi. Ni sa na vakarau tu na koro ko sa qarauni sara ga na veika taucoko, ni sa kele na waqa eratou sa qai sara na turaga meratou lai cakava nai Vakaisobu. Ka sa caka oti nai Vakasobu koya sa qai ra gole mai. Ki loma ni vale sa qai mai caka na Qaloqalovi ka sa qai mai caka yani na Sevusevu vakaturaga. Ni sa oti koya sa qai vakayacori na yaqona vakaturaga, ni sa oti koya sa qai caka na Wase ni yaqona vakaturaga. Ni sa oti koya sa qai rawa ni caka edua na vosa ko koya ka gole tiko yani. Sa qai vosa ko Roko Tui Dreketi se ko cei, sa na qai tukuna ko koya na ka e mai cakava. Ena gauna ni vakasigalevu sa lai vakayacori na vakasigalevu. Ni sa oti na ka e mai cakava sa na qai cakava tale edua na nona i Tatau ni sa vakarau me gole lesu tale ko koya.
- Mevaka na nomu tukuna toka ko Ratu Sukuna ena tukuni toka beka yani ni na gole tiko yani, se na kena cakacaka beka vakavanua ni na gole tiko yani ?
- Nai tutu nei Ratu Sukuna ena qai yani ko Roko Tui dreketi kei na nona Mata. Ena tala mai na nona Mata ki veikeitou se

Cont'd Page 2.

- Mata ki Vutia, sa na tala mai sega ni rawa ni tala mai edua na mata ni Burebasaga. Na Mata ni Burebasaga veikeitou e Vutia ki veikeitou. Kina turaga sa qai talai tukutuku kina ko Mata ni Burebasaga, na neitou turaga sa qai kaciva na koro, na neitou turaga talega na gone turaga na Tunidau. Ka turaga rerevaki ena gauna e liunai vakasobu ni duru ni nona vale vou na turaga, edau moku edua na tamata e qai biu yani ena qara ni duru sa qai biu yani na duru. Veitalia ga ke tamata vakacava, na kai Idia, na kai jaina se dua ga na tamata. Veitalia ke mani bini tu na tamata ena moku ga yani edua me lai biu yani ni se bera ni biu na duru ni vale nei Roko Tui Dreketi. Ni sa caka vaka oqo na tara vale tabu ni dua me curu yani ki tuba, na kana, suasua e vale ka vale ni lailai e vale mai na gauna e liu. Ena gauna oqo sa rua tiko na yacana na Mana mevaka eda kila levu tu ni kua na Mana. Oqo ni sau ni vanua sega ena mana mevaka kedau kania tiko sega oqo na mana na sau ni vanua.
- Vaka na kena lako mai nai tukutku, vei koya ka kauta tiko mai nai tukutuku ena gole sara tu ga mai na ligana kei na yavana, se na kauta tale tiko mai edua na ka ?
- Ena kauta mai edua na nona yaqona ka mai cakava vei Mata i Burebasaga, ko mata Burebasaga sa qai lai vakacabora yani vua na turaga. Na turaga sa qai kaciva na lewe ni vanua taucoko.
- Ena nona kacivi na lewe ni vanua na cava beka ko na raica kevaka me sa tukuni yani na siga mera vakarau kina ena siga ka ?

Cont'd Page 3.

- Segai ni sa qai mai na turaga na mata ni tamata ena kaciva ko koya na nona Mata ni vanua. Sa qai mai na nona mata ni vanua, ia na nona mata ni vanua sa qai kaciva na vanua taucoko. Ni ra sa yaco mai na turaga sa qai vakasavu i tukutuku ko mata ni vanua.
- Na kena vakasavui nai tukutuku koya e caka e kea na veivosaki ni veika me caka se?
- Ena gaunasara ga koya era sa na veivosakitaka kina na veika me caka, kei koya mera vakaitavi kina. Eratou sa qai lesia ocei me vakacabora na ka oqo, ia na Vakasobu ena qai lesia ko mata ni vanua ocei me vakacabora. Nai Qaloqalovi, na sevusevu, na wase ni yaqona vakaturaga ni sa oti koya sa qai vosa na turaga se cava.
- Mevaka na kena tadu mai na turaga, rawa beka ni ko talanoataka vei au se cava mada na usu tu ni kena vakayacori na Vakasobu, se cavasara mada edau caka kina ?
- Edau vakayagataki kina na tabua ena Vakasobu, baleta ni qaiqai vakaturaga e qai tiko mai. Edau caka na Vakasobu veira ga na turaga lelevu ka turaga kilai.
- Ni sa na lai vakayacori na Vakasobu ena vica toka beka na tabua me na caka mei Vakasobu ?
- Ena dua ga na tabua ni Vakasobu, na Qaloqalovi ena dua talega na tabua ka ra bau tabua vinaka toka.
- Mevaka na kena lai vakacabori na Vakasobu ocei sara mada veira na lewe ni koro ena lai vakacabora nai Vakasobu koya ?
- Veikeitou ena rawa ni mai tiko, me baleta ni rua tiko na neitou

Cont'd Page 4.

- turaga ni dua e tiko mai mua na i cake ka dua e tiko mai na mua na e ra. Ni Tunidau e tiko mai na mua na i cake, na turaga na Tubu ka tiko mai na mua na i ra.
- Mevaka na nomuni tukuna toka vei au se na vakacava toka beka na nona vosa ko koya ka vakacabora yani nai Vakasobu veiratou na yaco tiko mai, ena vaka cava toka beka na nona vosa ?
- Oqo na kemudou i vakasobu na turaga e lalai saka tiko modou vosota. Oqo ga na kena vosa ni vakasobu.
- Na vakasobu oqo ena mai caka ga ena baravi se ratou na gole sara yani ki wai ena vanua e kele toka mai kina na waqa?
- Ni kele sara ga yani na waqa, sa da Tama sara ga na tiko mai matasawa, eratou sa na sauma talega mai waqa. Vakaturaga saka tiko mai Kubuna, vua na Tui Kaba, vakaturaga vua na Tui Nayau e vaka tiko koya.
- Mevaka na nomuni Tama yani eratou na sauma beka mai vakacava se?
- Kevaka era kila na kena i sa, ni so na vanua ni ra dau Tama yani vaka oqo, era sega ni dau sauma. Mera vaka oqo duo...ooo, mai na yasayasa vaka Ra ooo.....edua. E vaka tiko koya na kena vakarau ni ko kila tiko na kena i sa. Mevaka gona mai Rewa duo.....ooo, me vaka toka bula tukaqu sai koya sara tiko ga koya. Era sa qai gole yani kina na vale vakoro me lai caka na vei qaravi vakaturaga, me lai vakayacori na Qaloqalovi, ni sa oti koya sa qai rawa ni caka na yaqona vakaturaga. Ni sa oti na yaqona vakaturaga sa qai soli nai wase ni yaqona vakaturaga. Ni sa qima vaka oqo qai tani mai, ni sa oti ga koya sa qai kena gauna me vosa kina na turaga.

- Au sega mada ni kila veikemudou e Rewa edau tevu beka na gatu me nona i butubutu mai na turaga se cava beka ?
- Ko iratou sara ga na bui ni gone mera dabedabe toka ena bati ni gatu koya ka dua me liutaka na marama ni Burebasaga, ka dua me liutaka na bui ni gone oqo. Edau vakatokai na kena tevu naibe koya nai Butubutu, ni oti na kena lakovi na Butubutu koya sa na lewa sara ga ko mata ni vanua.
- Era tu beka ga na mataqali ni yadra mai loma ni koro se ?
- Erua na mataqali yadra e tiko mai vei au, edua na turaga ni Naqavoka ni se qai sobu sara ga mai na turaga ena matasawa, eratou sa tu na turaga kei na nodratou moto. Eratou sa yadrava mai na turagaka yacova sara mai na vanua me sa lai dratava na turaga. Ni sa yacova yani na vanua koya eratou sa suka laivi tale mai na turaga ni Naqavoka. Eratou sa na tu kina na turaga ni mua na i ra ko iratou na Tui Wabu, ni ka gona oqo eda sa dau raica na yadra sa vaka me da raica tu vaka yadra.
- Mevaka ena gauna e liu ni dua na ga na yadra, ka yacova mai na gauna ni kua. Oqori beka se kena kawa sara ga mai na gauna e liu ?
- Io, oqo se ka dina sara ga mai liu, eratou na dau yadrava na turaga ni koro. Sa tu ga na kena kawa me dreke mada na dreke i wau, sa qai tu ga na kawa koya me maroroya sa qai tu yani na tui wabu me lai kauta mai na madrali wabu, oqo sara ga.
- Na cava beka na nodra i tavi tu na yadra edra dau vakatokai tu beka me cava, se cavasara mada na nodra i tavi na yadra ?
- Mera tucake ka yadrava na turaga ko iratou walega na yadra

Cont'd Page 6.

- meratou rogo tiko na domodratou, ia ni sa dau tadu mai na turaga ena tabu tale ni dua na ka me rogo se dua na domo. Mera vakasolokakanatoka ga me rogoca ko koya ka kemudrau veitalanoa toka, sega ni rawa ni tucake kevaka me ko tucake kemudrau na sota kei na madrai ni wabu koya.
- Vinaka me toso tiko ga na nodaru veitalanoa, ni sa yaco yani kina na Bolabola ka na vakayacori kina na veiqaravi eratou na lai Tama tale beka se?
- Ia kevaka e tiko veiratou na ka dina vakavanua, na mata ni vanua ka kauta tiko mai vulagi dokai ni na tama ga mai keitou sa na qai tama yani , eratou sa qai sauma yani ka ratou sa qai curu mai ki loma.
- Vinaka au kerea de rawa ni ko talanoataka mada vei au se ca va na usu tu ni qaloqalovi, kei koya edau vakatavi kina ?
- Sa tiko na kena vola na Qaloqalovi, na Sevusevu, na Wase ni yaqona vakaturaga. Au na sega ni rawa ni tukuna kina edua na ka. Ia koya gona au sega ni rawa ni tukuna kina edua na ka. Ni sa oti na Qaloqalovi sa na caka sara yani na Sevusevu vakaturaga. Baleta ni sa ^uSevusevu tiko na vanua kivua na vulagi tiko yani. Ia ni sa oti na Sevusevu sa na qaravi sara na yaqona vakaturaga, oqo edau meketaki na mena yaqona na turaga. Ni sa oti na yaqona vakaturaga sa na caka sara na kena magiti. Dua na walaki na magiti kei na dua na kena i coi edua na vuaka levu ka vuaka vinaka.
- Mevaka ni sa maioti na Qaloqalovi ka sa yacova mai na wase ni yaqona vakaturaga, au kerea de rawa ni ko vida sara mada vei au na kena i vakacaka vakavanua na qaravi ni yaqona vakaturaga ?

Cont'd Page 7.

- Na kena lai kau mai na tanoa ni sa mai biu, era sa tavi sara toka ga mai na qarava. Okoya me takiva tiko mai na wai kei koya me sova era sa qai mai tu, mera qai dabe taucoko vakadua. Sa tau sara na tanoa ka sa dodo cake yani na bulik sa kau mai na wai, ia ena waraka toka ko koya me loselose na lagati ni meke. Ni na cakava tiko na nona losea na yaqona e cake me na rawa ni raica ko mata ni vanua na sosoko ni yaqona kei na levu ni wai. Ni sa oti na ka taucoko koya ka sa tukuna mai ko mata ni vanua 'vesu' oqori sa na vesu sara ga.
- Mevaka na nomu tukuna mai na vesu, ni da sa yacova tiko mai na gauna oqo na mataqali ka vaka cava beka oqo ?
- Oqo na gunu na vau me daulose kina na yaqona ka dau vesu.
- Mevaka na nomu tukuna toka na wai edau vakatau toka ga mai vei mata ni vanua, oqo e tukuni toka mai vei mata ni vanua ka gole tiko yani se okoya ka tiko e vanua ?
- Na mata ni vanua ka qai vata mai na turaga, na mata ni vanua e vanua ena tokaga.
- Vaka cava beka ko koya ka tui yaqona ena dabe toka beka mai vei ?
- Eratou sa na dabe toka e muri ko iratou na lewe va ka lewe lima ena yasana oqo. okoya ka tui yaqona ena dabe sara toka yani vakatikitiki ena yasana koya. Ena gauna sa qai laga kina na meke ni yaqona sa qai tucake yani ko koya. Sa qai mai taura yani na bilo ka sa qai sua mai kina na tanoa. Ruarua na ligana ena taura tiko na bilo yaqona ka sa meketaka yani, me yacova sara ni sa tukuni e Duo.....sa, ya tu yani ki cake le'. Sa qai tu vakadodonu ko koya ka gole yani cake.

- Sa mai soli sara yani na bilo yaqona vua na turaga ka sa mai kacivaki sara yani edua sa oie.... era sa qai cobo tiko ka yacova sara na gauna sa gunu oti kina na turaga, sa qai tukuni tale mai biu, era sa qai biu yani, era sa tukuni sara iae.
- Mevaka na nomuni veiqaravi ena nomuni vanua eratou na lewe vica beka na veiqaravi ena gauna oqo meratou gunu ?
- Ena vakatau toka ga veira na turaga era gole tiko mai me lai gunu na gone turaga na Roko Tui Drketi, ka rabe ena rawa ni gunu ga e lewe va.
- Na kena lai soli na yaqona kei na kena qiri na lali ena caka vakatabaki dua ga vua na turaga se ...?
- Edau caka ga vakadua me kilai tiko kina ko koya eduatani.
- Mevaka me toso toka ga na nodaru veitalanoa rawa beka ni ko talanoataka vei au na wa ni yaqona kei na buli se ?
- Mevaka ga na Sau ni sa dodo, ni sa dodo yani sa tabu sara ni lakoca na sau. Au sega ni kila se cava na kena i balebale ni sa lokini mai nasau. Ni ka dokai toka na buli ka tiko ena wa. E ra vagagalu na tamata ka sega ni dua me vosa, ni gauna sa qima kina na soqo keimami sa qai mai bosa, keimami sa qai macala na veivosaki ena gauna koya.
- Ena kena lagati toka na meke ka ra sau toka era matana tale tiko gase ra, ni vakacava koi kemudou mai Rewa edau caka talega na meke se ?
- Keitou e meke ni yaqona e Rewa sega ni matana taki, e rua tiko na mataqali ni meketaki yaqona vakaturaga. Edua e tiko e Burebasaga ka dua e tiko ga e loma ni koro.

Cont'd Page 9.

- Koya ka tiko mai loma ni koro ena sega ni rawa ni matanataki.
Ni qai tiko mai na turaga ko koya ka tui yaqona sa na meketaka tiko mai.
- Ni oti toka na cakacaka ni yaqona vakaturaga , sa na vakaraitaki na wase ni yaqona vakaturaga se me kau laivi sara na yaya ni yaqona qai mai vakacabori na wase ni yaqona se ..?
- Ni sa qima koya sa vakasavasavataki na vanua, sa qai vakacabori yani na wase ni yaqona vakaturaga. Sa mai vakacabora yani na wase ni yaqona vakaturaga.
- Vinaka koya nawase ni yaqona vakaturaga na magiti beka oqo, na magiti buta ena wase tale beka yani se vaka cava beka ?
- Ena vakatau sara ga vua na mata ni vanua nona na turaga vulagi dokai tiko yani. Keitou sa qima na ka taucoko sa qai vakatau vua me vakasuka mai se kauta taucoko yani.
- Ni sa oti na wase ni yaqona sa kau sara ki tuba, sa na qai vosa yani na turaga, ni sa oti na nona vosa au rogoca ni dau uluvi na vosa ni turaga ?
- Io, edau ulivi na nona vosa na turaga, se dau mai vakayaco bose. Qai dau tiko kina na neitou i Talatala medau mai vakacabora edua na masu.
- Ena rawa beka ni ko vakamacalataka na kena valavala ni ulivi ni so na vanua edau tukuni toka mada na vaka vitu , vaka walu rawa beka ni ko talanoataka na tikina koya ?
- Ena gauna eliu eratou tiko edua na veitacini, qai dua na turaga ena gauna e liu edua tiko na makubuna e tinikawalu, eratou sa qai veitaucici, sa qai liu ko koya ka i kawalu tiko.

- Na kena cavuti tiko na vitu walu oqo beka na kena vakamanamana se na vakamanataki ni vosa nona na turaga.
- Oqo me vakamanataka ga na vosa ni turaga ni sa kenai vakarau ga mai liu ka yacova tiko mai na gauna ni kua.
- Me toso toka ga na nodaru veitalanoa, mevakaeratou sa via gole lesu tale, eratou na vakaraitaka beka vaka cava na nodratou via lesu tale ?
- Ena vakaraitaka ga mai ko mata ni vanua, ni sa na oti ga sa na vakacobocobo mai ka sa tatau sara ga meratou sa suka tale. Sa vaka sara oqo io, uli nai tukutuku totolo na nomudou suka, kina na nomudou i tikotiko vakalougataki kemudou mana.
- Oqo e tautauvata beka nai Vakatale ?
- Nai Vakatale edutani ni sa caka mai nai Tatau sa qai caka yani nai Vakatale. Ni sa caka mai nai Tatau ni ratou sa suka tale eratou na vakayagataka mai ena dua na tabua, keitou na cakava talega nai Vakatale ena dua na tabua.
Oqo sa veidonui duatani me obo, nai Vakasoso ni waqa sa dua ga. Ena rawa a lima uvi, kei na veasvesa kakana ka ra kau yani ki waqa. Era sa qai suka lesu tale na vulagi dokai, ka ra sa mai moce vinaka ka ra kana vinaka .
- Vaka cave bekana nodra gole mai sa dau tiko beka edua na vanua mera mai vakai cili kina ?
- Ni sa dau caka gona na bose ena vakatau sara tiko ga na neitou turaga kei na mata ni vanua, kei ra na lewe ni bose se ra vakaicili vaka cava.
- Ni ra sa suka ena yalo marau na vulagi edua tale beka na ka era na tukuna se dua tale beka na soqo me na caka tiko?

Cont'd Page 11.

- Io, e ka dina oqori ni ra suka na vulagi keitou na i taukei, keitou na Bulu we, me dua tale na magiti mai kea. Kevaka keitou yalo kaukauwa na turaga rawa tale ni dua na waka, se mera lako yani ki qoli na marama me keimami mai bulu we toka kina .
- Vinaka sara vakalevu kevaka edua tale beka na ka ko via tukuna se kena gauna oqo mo solia kina na nomu vakasama .
- Au vakavinavinaka ga vakalevu veikemuni kevaka e dua na ka e malewa ena noqu vakamacala au kerea mo qai taroga lesu kivua na wekaqu voleka me qai vakadeitaka vei kemuni. Oqori ga na levu ni ka au via vakaraitaka. Vinaka vakalevu.

S A O T I